

Kansainvälisyys – juhlapuheista koulun arkeen

TIETOA KUNTAPÄÄTTÄJILLE JA REHTOREILLE

OPETUSHALLITUS

CIMO

Kansainvälisyys – juhlapuheista koulun arkeen

Kouluthan ovat kansainvälistyneet – vai ovatko? Kansainvälisyyttä on tuotu koulujen ja oppilaitosten toimintaan parikymmentä vuotta. Paljon on tehtykin, sen osoittavat opetussuunnitelmien perusteisiin kirjatut lauseet ja teemat sekä lisääntyvä liikkuvuus ja hankkeet.

Miksi kansainvälisyyttä sitten pitäisi olla koulujen arjessa? Kansainvälistyminen on tosiasia, ja sen toteuttamiseen on monia ohjelmia ja tukitoimia. Monissa kunnissa ja kouluissa sitä tehdään kuitenkin vain, jos siihen on ylimääräisiä resursseja ja väsymättömiä tekijöitä. Muuten tyydytään katsomaan passiivisesti sivusta ja ”keskitytään perustehtävään”. Tarvitaan strategista ymmärrystä ja tähän perustuvia toimia ja resursointia, jotta kansainvälisyys muuttuu käytännöksi.

Tähän julkaisuun on koottu koulutoimen vaikuttajien kokemuksia ja näkemyksiä kansainvälisyydestä. Se on suunnattu erityisesti niille, joilla on vastuuta koulutuksen järjestämisestä ja koulun tai oppilaitoksen johtamisesta. Toivomme, että esitteeseen tarttuisivat kuntavaltuutetut, jotka päättävät koulujen resursoinnista ja opetuksen paikallisista suuntaviivoista. Päätarκοitus on innoittaa päättäjiä tekemään niitä strategisia linjauksia, joita hyvä kansainvälinen arki edellyttää. Kansainvälistä toimintaa kannattaa tarkastella pitkäjänteisenä sijoituksena.

Opetushallitus ja CIMO julkaisivat opetusministeriön määrärahan turvin vuoden 2008 alussa opettajille ja opiskelijoille suunnatun oppaan ”Osaanko? Uskallanko? Tottakai!”, johon koottiin tietoa muun muassa kansainvälisyyden rahoituslähteistä ja projektityöstä. Toivomme, että käsillä olevaa ja aiempaa julkaisua luettaisiin rinta rinnan. Molemmat ovat saatavissa päivitettyinä Opetushallituksen ja CIMOn verkkosivuilta.

Kiitämme haastateltuja arvokkaista näkemyksistä.

Helsingissä 1. joulukuuta 2008

Ulla Ekberg
johtaja, CIMO

Timo Lankinen
pääjohtaja, Opetushallitus

Kansainvälisyys kouluissa – miksi, miten?

Kansainvälisyys: asenteita, osaamista, ymmärrystä

Koulujen kansainvälistä toimintaa lähdetään usein toteuttamaan pidempiä pohtimatta, jolloin paine toimintaan puretaan kielitaitoisimpien rehtorien ja opettajien kautta. Samalla toiminta kanavoituu helposti matkoiksi ja työ kuormittuu muutamien harteille.

Miten toteuttaa monipuolista kansainvälistä toimintaa niin, että mahdollisimman moni on mukana ja resurssitkin riittävät? Ennen kuin suunnitellaan yhteistyökohteita tai toiminnan muotoja, onkin syytä pohtia eri tahojen kanssa, mitä koulun kansainvälisyys oikein on:

- Opetusvirasto osaa sanoa, missä olisi kiinnostavia yhteistyökouluja ja onko kunnalla resursseja muuhunkin kuin virtuaaliyhteistyöhön.
- Opettajanhuone voi päättää työnjaosta ja toiminnan luonteesta muun muassa opetussuunnitelman kannalta.

Miten toteuttaa monipuolista kansainvälistä toimintaa niin, että mahdollisimman moni on mukana ja resurssitkin riittävät?

- Oppilaskunta ja oma luokka puolestaan tietävät, mikä nuorta maailmalla kiinnostaa. Nuoret osaavat usein käyttää sosiaalista mediaa luontevammin kuin opettajat.
- Huoltajat tietävät, mikä olisi tärkeää heidän lastensa kansainväliselle kehitykselle.

Toiminnan tavoitteita on siis mietittävä yhdessä:

- Kuka tarvitsee koulun kansainvälisyyttä? (Oppilaat ja opettajat osaamisensa kehittämiseen, elinkeinoelämä saadakseen hyviä työntekijöitä, maailma saadakseen kestäväen tulevaisuuden rakentajia)
- Miksi sitä tehdään? (Oppilaiden parhaaksi ja koulun kehittämiseen, elinkeinoelämää elvyttääksemme, maailmaa parantaaksemme)

Kun taustat ja tavoitteet ovat selvillä, voidaan sopia keinoista ja työnjaosta. Samalla korostuu, että kansainvälisyys on – jo suomalaista koulua normittavien opetussuunnitelmienkin perusteella – *kaikkien opiskelijoiden oikeus*. Mutta kaikkia ei voi viedä ulkomaille kansainvälisyyteen.

Kansainvälisyydessä on eri tasoja

Kansainvälisyydessä on monta tasoa ja niissä omat keinovalikoimansa. Oheisen tasojaottelun mukaan voidaan hahmottaa sitä, kuinka ja kuka lähtee mukaan erityyppiseen kansainvälisyyteen ja minkälaista yhteistyötä ja resursointia kullakin tasolla tarvitaan. On selvä, että kussakin tasossa on myös toisen tason piirteitä, mutta osallistujien määrä erottanee ne selvästi toisistaan. Asenteissa ovat kaikki mukana, liikkuvuuteen ponnistaa koulumuodosta riippuenkin vain muutama prosentti.

Kotikansainvälisyydellä tarkoitetaan niitä keinoja, joita voidaan toteuttaa oman koulun tilassa ja lähiympäristössä, avaamalla silmät ja korvat läsnä olevalle kansainvälisyydelle. Harvassa koulussa on enää luokkaa, jossa ei olisi maahanmuuttajataustaisia oppilaita. Monen kunnan yritykset toimivat kansainvälisesti, jopa globaalisti.

Hyvä työväline kotikansainvälisyyteen on esimerkiksi eTwinning, joka on Euroopassa saanut kymmenet tuhannet koulut lähtemään mukaan kansainvälisyyteen.

Suomessa kaikilla kouluilla on käytettävissään Internet, useimmilla myös laajakaistayhteys.

Hyvä työväline kotikansainvälisyyteen on esimerkiksi eTwinning, joka on Euroopassa saanut kymmenet tuhannet koulut lähtemään mukaan kan-

Kansainvälisen toiminnan tasot

sainvälisyyteen. Mutta ensiksi tulee sopia, miksi, kenelle ja kenen kanssa kansainväliseen toimintaan lähdetään.

Kansallinen kansainvälisyys on käsitteenä uusi, mutta siihen liittyvä toiminta tuttua: tutustutaan parhaaseen kansainväliseen osaamiseen kotimaassa. Voidaan esimerkiksi tehdä opettaja- ja oppilasvierailuja korkeakoulujen kansainvälisiin keskuksiin tai kielikouluihin tai tutustutaan kansallisesti merkittävien kansainvälisten yhteistyöverkostojen toimintaan. Tällaisia verkostoja voivat olla esimerkiksi tiedeopiskelun verkosto Cern, lukioiden Kiina-yhteistyöverkosto tai kansalliset kielenopiskelua tukevat verkostot (KieKuRa, Pisa, Venäjä-verkosto).

Kansainvälisyyden eri tasojen tuntemisen ja hyödyntämisen myötä syntyy tarve tutkia erilaisia rahoituslähteitä. Opetushallitus ja CIMO ovat koonneet ne yksiin kansiin.

Oppaan nimi on **Osaanko, uskallanko? Totta kai!** ja se löytyy osoitteista **www.oph.fi/julkaisut** ja **www.cimo.fi** -> **julkaisut ja tilastot**.

Paula Mattila, Opetushallitus

Kuntaliitto tukee kansainvälistymistä

Suomen Kuntaliitto pitää tärkeänä kansainvälisyyteen liittyvää monipuolista toimintaa kunnissa koulutuksen kaikilla tasoilla. Kansainvälisyyskasvatuksen keinoin voidaan tukea suvaitsevaisuutta, erilaisuuden hyväksymistä ja edistää nuorten kasvua ja kehitystä monikulttuuriseen maailmaan. Sen avulla on mahdollista edistää toimintamalleja, joilla tuetaan oppilaan kasvamista globaaliin yhteiskuntaan.

Kansainvälisyystoimintaa ja -kasvatusta nuorten parissa voidaan tarkastella myös kuntien työvoimatarpeiden näkökulmasta, tulevaisuuden rekrytointistrategiaan liittyvänä ja sitä edistävänä toimintana. Kansainvälisyys kouluissa ja oppilaitoksissa auttaa oppilasta ymmärtämään sekä suomalaisen että muiden maiden kulttuuri-identiteetin olemusta ja kehittämään valmiuksia kulttuurien väliseen vuorovaikutukseen.

*Hannele Salminen, kehittämisspällikkö
Suomen Kuntaliitto / opetus ja kulttuuri*

Comenius Regio – alueiden yhteistyötä Euroopassa

Kaipaako alueesi uusia keinoja kehittää lasten ja nuorten koulutusmahdollisuuksia? Haluaisiko kuntasi vaihtaa kokemuksia aiheesta jonkun toisen Euroopan maan kunnan kanssa?

EU:n Elinikäisen oppimisen ohjelman (LLP) Comenius-alaohjelmassa on Comenius Regio -toiminto, jossa tuetaan paikallisten ja alueellisten kouluviranomaisten yhteistyötä kaksivuotisissa, kahdenvälisissä hankkeissa.

Regio-ohjelmalla halutaan

- vahvistaa kouluopetuksen eurooppalaista ulottuvuutta
- tarjota eri alueiden opetusviranomaisille tilaisuus yhteistyöhön
- auttaa hankkeisiin osallistuvia alueita kehittämään pysyvää yhteistyötä yli rajojen.

Regio-hankkeissa paikalliset ja alueelliset kouluopetuksen viranomaiset voivat käynnistää hankkeita yhdessä alueen koulujen ja muiden toimijoiden kanssa. Aiheena voi olla vaikkapa kouluhallinnon toimintatavat, koulupudokkuuden estäminen, henkilöstön kehittäminen, koulun johtaminen, koulu ja sidosryhmäyhteistyö tai maahanmuuttajaoppilaiden parempi integraatio.

Yhteistyötä tekevät tahot määrittelevät myös toimintamuodot, joita voivat olla hankekokoukset, seminaarit tai konferenssit, toimintatutkimus, työpaikkavaihto, vertaisoppiminen tai opintovierailut. Molemmat yhteistyöosapuolet osallistuvat hankkeen toteutukseen ja tulosten hyödyntämiseen.

Hankkeiden tuki jakautuu liikkuvuustukeen ja hanketukeen. Henkilökustannuksia tuki ei kata.

Regio-hankkeissa tulee hakijan lisäksi olla alueelta vähintään yksi koulu ja muu toimija, esimerkiksi kirjasto, urheiluseura tai opettajankoulutuslaitos, riippuen projektin teemasta. Hakijana hankkeessa on aina viranomainen: Suomessa kunta, kuntayhtymä tai lääninhallitus. Paikallisella tai alueellisella viranomaisella on päävastuu hankkeen onnistuneesta toteutuksesta, hallinnoinnista ja tulosten levityksestä.

Aloitus vaikka ystävyyskunnan kanssa

Regio-yhteistyöhön voi lähteä aluksi esimerkiksi ystävyyskunnan kanssa. Suomalaisten kuntien ystävyyskunnat löytyvät osoitteesta www.kunnat.net
> EU ja kansainvälisyys > Ystävyyskunnat

Kun päätös lähteä hakemaan Regio-hanketta on tehty, voi olla hyvä tavata eurooppalainen yhteistyösopuoli. Tätä varten voi hakea Comenius Regio -valmistavan vierailun apurahaa CIMOsta. Valmistava vierailu on tehtävä ennen hankehakemuksen jättämistä. Hakuaikoja on useita.

Regio-hankkeiden hakuaika on kerran vuodessa – yleensä helmikuussa.

Yhteistyökumppanit laativat yhdessä hakemuksen ja molemmat jättävät sen oman maansa kansalliseen LLP-ohjelman toimistoon. Suomessa hakemus lähetetään Kansainvälisen henkilövaihdon keskuksen CIMOon.

Lisätietoja ja hakajat: www.cimo.fi/comenius, comenius-info@cimo.fi

Nina Rekola, CIMO

Kansainvälisyys on strateginen valinta

Tässä luvussa esitellään kuntia ja kouluja, joissa panostus koulujen kansainvälisyyteen voidaan johtaa suoraan kuntastrategiasta. Kouluille ja koulutoimelle valitaan kansainväliset kumppanit ja toiminnot niin, että ne tukevat kunnassa havaittua kehittämistarvetta.

Kansainvälisyys on tapa selvittää tulevaisuudesta

Sallan lukio on avannut ovensa venäläisille opiskelijoille. Yhteistyö tuo kansainvälisyyden koulun arkeen, mutta samalla se on valinta, joka turvaa lukion tulevaisuuden muuttotappioalueella. Myös alueen elinkeinoelämä hyötyy yhteistyöstä rajan yli.

– Kansainvälisyys on meille päivittäistä kanssakäymistä, toteaa Sallan koulutoimenjohtaja **Marja Myllykangas**. – Yhteistyömme alkoi jo 1990-luvun alussa ystävyyskaupunkimme Kovdorin kanssa, jolloin vierailut kaupunkien välillä alkoivat.

Alun vierailuja Myllykangas kutsuu ”naulakonkuvaamisvierailuiksi”, joissa huomio kiinnittyi pitkälti ulkonaisiin asioihin, kuten opetustiloihin. Toimintaa alettiin kehittää, kun Sallan kunta aloitti Opetushallituksen rahoittaman hankkeen ”Naapurissa osataan, naapurilta opitaan”. Vierailuissa kiinnitettiin entistä enemmän huomiota opetuksen sisältöihin ja malleihin, joita voisi soveltaa. Esimerkiksi matematiikan opettajille tarjottiin yhteistä täydennyskoulutusta sallalaisten opettajien kanssa ja mahdollisuutta kehittää yhdessä opetuksen sisältöjä.

– Kyse on nimenomaan siitä, että suomalaista mallia ei lähdetä viemään sellaisenaan Venäjälle, vaan yhteistyötä tehdään toista arvostaen. Meillä on paljon opittavaa toisiltamme. Esimerkiksi oppimisympäristön käsite on Venäjällä hyvin kokonaisvaltainen, luokkahuoneet visuaalisia ja koristeltuja. Luokkien seinillä voi olla silmäjumppatauluja tai muuta hyvinvointiin ja terveyteen liittyvää aineistoa. Myös opetusmenetelmissä näkyy kokonaisvaltainen ajattelu. Karhun

piirtäminen voi alkaa musiikin kuuntelulla, taidehistoriaan tutustumisella tai karhuaiheisella draamalla – vasta sitten kaivetaan kynät esiin ja piirretään nalle. Asioita ei pirstota tiukasti oppiainerajoihin, vaan opetettavat kokonaisuudet ovat usein laajoja ja oppiainerajat ylittäviä – vähän samaa, mihin meillä pyritään ainekokonaisuuksien käyttöön otolla, hän täsmentää.

Opiskelijavaihto avasi lukion ovet venäläisille

Opiskelijavaihto käynnistyi vuonna 2006. Venäläisillä opiskelijoilla on mahdollisuus suorittaa lukion kurssveja Sallassa. Suomen kielen opinnot he ovat aloittaneet jo kotiseudullaan, ryhmän parhaat pääsevät vaihto-ohjelmaan. He suorittavat venäläisen ja suomalaisen lukion rinnakkain oleskellen aina vuorotellen pari viikkoa kotikaupungissaan ja pari viikkoa Sallassa. Tavoitteena on päättötodistus kummankin maan lukiosta. Ensi vuonna ohjelman ensimmäiset kymmenkunta opiskelijaa valmistuvat. Heillä on mahdollisuus osallistua myös suomalaisiin ylioppilaskirjoituksiin.

Myös suomalaiset opiskelijat ovat käyneet vierailulla Venäjällä ja kiinnostus naapurimaahan on kasvanut. – Olemme vuosien varrella oppineet paljon venäläisestä kulttuurista – ja he suomalaisesta. Esimerkiksi pukeutuminen taisi olla alkuun shokki kummallekin osapuolelle. Nyt erot ovat tasaantuneet ja kummatkin ryhmät lähentyneet toisiaan – enää suomalaista ja venäläistä opiskelijaa ei välttämättä erota toisistaan vaatetuksen perusteella.

– Sallassa sodan perintö ja alueluovutusten trauma ovat eläneet pitkään, ja raja itään oli suljettu lähes 60 vuotta. Lähtökohdat yhteistyön aloittamiselle eivät välttämättä olleet helpot. Nyt kun raja on avautunut, on kanssakäyminen muutenkin vilkastunut. Yhteistyö auttaa ymmärtämään myös menneisyyttä, Myllykangas korostaa.

Yhteistyö hyödyttää kunnan elinkeinoelämää

Koulutoimenjohtajan mukaan yhteistyön käynnistämiseen oli myös itsekkäitä syitä. – Olemme muuttotappioalueella ja kunnan oppilasmäärät pienenevät vuosi vuodelta. Tavoitteenamme oli turvata Sallan lukion toiminta jatkossakin ja saada hyviä opiskelijoita. Tämä on meille tapa selvittää tulevaisuudesta. Kuntamme hyötyy yhteistyöstä ja lisääntyneistä kontakteista naapurimaiden välillä. Salla on rajanylityspaikka, ja matkailulla on suuri merkitys kunnan elinkeinoelämälle. Sana leviää ja kiinnostus Sallaa kohtaan kasvaa Pohjois-

Venäjällä. Meillä käy yhä enemmän venäläisiä asiakkaita kaupoissa tai kylpylässä. Venäläiset nuoret ovat myös saaneet kunnastamme hyvin kesätöitä.

Kansainvälinen toiminta on sisällytetty myös kunnan strategiaan. Venäjä-yhteistyö on vahva painopiste, jonka merkitys on kasvanut koulutusyhteistyön kautta. – Kun strategiaa viedään käytäntöön, täytyy löytää oikeat henkilöt, joiden kanssa luottamus syntyy. Toiminnan päämäärät on syytä ottaa avoimesti esiin – myös eri osapuolten itsekkaat pyrkimykset. Tärkeää on kumppanien arvostaminen ja arvostava näkökulma osaamiseen, hän jatkaa.

Yhteistyössä rahoitus on luonnollisesti aina haaste, mutta Sallan kunta on nähnyt toiminnan hyödyn ja panostaa siihen. Myllykankaan toiveena on pitkäkestoinen rahoitus, jotta toimintaa voisi suunnitella entistä pidemmällä aikavälillä.

Kansainvälinen toiminta on antanut hänelle paljon eväitä omaan työhön. – Olen voinut vertailla opettajan työtä eri maissa ja saanut ideoita omaan työhöni koulutoimenjohtajana. On hyvä nähdä sisältäpäin, miten toisen maan järjestelmä toimii. Opettajan työssä lapsen edun ja oppimisen pitäisi aina olla keskipisteessä ja työn päämäärä. Ajatus tästä on kirkastunut yhteistyön myötä.

Tiiu Bräutigam, Opetushallitus

Sijainti, historia ja väestökehitys kansainvälisen toiminnan lähtökohtina

Vaasan kaupungin koulutoimenjohtaja **Minna Laadun** mukaan Vaasa on kaupunkina sekä sijaintinsa että historiansa puolesta kansainvälinen.

– Yhdeksän prosenttia Vaasan perusopetuksen oppilaista tulee erilaisista kulttuureista. Kansainvälistymistä voidaan edistää jokapäiväisessä opetuksessa – ovathan erilaisista kulttuureista tulevat oppilaat ja heidän huoltajansa oman kulttuurinsa asiantuntijoita, Laatu määrittelee.

Vaasassa on mietitty, miten osallistua kansainväliseen toimintaan kotikentällä ja myös sitä, miten hyödyntää läsnä olevaa monikulttuurista asiantuntemusta opetuksessa.

– Pyrimme siihen, että kansainvälisyys on aihekokonaisuus, joka liittyy opetussuunnitelman mukaiseen opetukseen, Minna Laatu huomauttaa.

Vaasan kaupungin kansainvälistymissuunnitelmassa on määritelty, miksi kansainvälistä toimintaa halutaan tukea, mitä annettavaa kouluilla on yhteistyökumppaneille ja miten kansainvälisyys sisältyy koulujen opetussuunnitelmiin.

Yhteistyötä on perinteisesti tehty pohjoismaisten ja virolaisten kaupunkien ja koulujen kanssa. Koulut tekevät aktiivisesti myös yhteistyötä eurooppalaiskoulujen kanssa EU-ohjelmien kautta. Lisäksi yhteistyökumppaneita on löytynyt Tansaniasta, Japanista ja Venäjältä. Vaasalaisessa perusopetuksessa on toteutettu laajoja yrittäjyyteen, tukioppilastoimintaan, johtamiseen ja kulttuuriperintöön liittyviä verkostohankkeita, joihin kaikilla kouluilla on ollut mahdollisuus osallistua.

Yhtenä tulevaisuuden haasteena Laatu pitää koulujen kansainvälisen toiminnan rahoituksen turvaamista, mikä on pitkälti kiinni koulujen kansainvälisestä toiminnasta vastaavista henkilöistä ja siitä, miten kansainväliset asiat arvotetaan kunnassa. Hänen näkemyksensä mukaan kunnan satsaukset ovat rahallisesti pieniä. Taloudellisiin voimavaroihin suhteutettuna kansainvälinen toiminta on vaikuttavaa ja tuloksekasta.

Kotikansainvälisyyttä ja lähialueyhteistyötä on laajennettu edelleen, jotta yhä useampi oppilas ja opetushenkilöstöön kuuluva pääsisi niistä osalliseksi.

– Kansainvälinen toiminta antaa oppilaille mahdollisuuden tavata samanikäisiä lapsia ja nuoria eri maista ja henkilöstölle uuden näkökulman opetustyöstä. Sekä oppilaille että opetushenkilöstöllä on mahdollisuus kokea, miten opetusta järjestetään partnerimaissa ja tilaisuus jakaa hyviä käytäntöjä molemmin puolin. Ajatuksia voi jakaa toisen maan oppilaan tai opettajakollegan kanssa, ja on lohduttavaa huomata, että monet asiat ovat meille yhteisiä. Kaiken kaikkiaan kansainvälisyyteen panostaminen on mielestäni hyvin arvokasta ja vaikuttavaa niin oppilaiden kuin opettajienkin näkökulmasta.

Koulutoimenjohtaja Laatu ideoi myös oppilasvaihdon kehittämistä siten, että oppilaat voisivat lukea hyväkseen ne opinnot, jotka he ovat ystävyys- tai partnerikoulussa suorittaneet.

Opetushenkilöstölle järjestetään vuosittain kansainvälisiä seminaareja ja mahdollisuuksia kansainvälisten yhteyksien luomiseen. Opettaja- ja henkilöstövaihdot ystävyyskuntien kanssa ovatkin Minna Laadun mukaan vakiinnuttaneet yhteistyösuhteita ja antaneet osallistuneille antoisia kokemuksia. Laadulle itselleen kansainvälisistä verkostoista on ollut hyötyä arjen työssä, sillä hänelle on syntynyt eurooppalaisten kollegoiden verkosto, johon hän tarvittaessa voi ottaa yhteyttä.

Pilvi Isotalus, CIMO

Kansainvälisen toiminnan tavoitteena lasten ja nuorten hyöty

Tampereen kaupungin perusopetusta kansainvälistetään monin eri tavoin. Perusopetuksen kehityspäällikkö **Veli-Matti Kanerva** toteaa, että kansainvälisyys on opetustoimessa tärkeää ja kuuluu nykyaikaan. Se koskee myös kuntapäittäjiä. Kansainvälisyys on kaupungin strategiaa tukevaa toimintaa.

Kanerva painottaa kansainvälisten käytäntöjen benchmarkkausta. Pääasia on aito kiinnostus kv-toimintaan.

– Kaikki kunnan toimijat eivät luonnollisesti Tampereellakaan ole sisäistäneet kansainvälisyyttä, mutta kiinnostus toimintaan on kasvussa. Kansainvälisen toiminnan tavoitteena on kuitenkin aina oltava lapsille ja nuorille saatava hyöty, hän muistuttaa.

– Tulevaisuuden nuoret työskentelevät entistä todennäköisemmin jossain elämänsä vaiheessa ulkomailla. Aikuisten ei pitäisi olla huonoja esimerkkejä ja edustaa nurkkakuntaisuutta. Pelkkä naapuripitäjään katsominen ei enää riitä, vaan näköaloja tulee avata lähialueille, ja kauemmaksikin. Esimerkiksi Afrikka-yhteistyön kautta asioita on Hämeessäkin alettu nähdä globaalimmin. Unicefin tukemassa Tansania-hankkeessa vaihdetaan ideoita ja kehitetään koulun toimintatapoja.

Tampereen kaupungilla on vanhastaan monipuolinen ystävyyskaupunkiverkosto. Opetushallituksen tukemassa hankkeessa kehitetään eTwinningin avulla seutukunnallista kv-yhteistyötä. Yhteistoimintaa on lisäksi mm. Nordisk Platformin kanssa. Siihen sisältyy opettajien ja koulunjohtajien tapaamisia sekä leirikoulutoimintaa. Tampere on mukana myös Eurocities- ja Educating Cities -järjestöissä.

Konkreettisenä hankkeena Kanerva nostaa esiin maahanmuuttajien läksykerhot. Tampereella perusopetuksen oppilaista jo kahdeksan prosenttia on maahanmuuttajataustaisia. Kansallisuuksia on puolen sataa ja oman äidinkielen opetustakin annetaan 23 kielellä. Kulttuurien kirjon vuoksi opetustoimi on käynnistänyt erityisiä läksykerhoja.

– Kerhot on tarkoitettu niille lapsille, jotka eivät saa kotoaan riittävää tukea läksyjen tekemiseen. Kouluissa koostuu ryhmiä, joiden vetäjä tukee läksyjen tekoa. Vetäjät ovat useimmiten yliopisto-opiskelijoita, jotka ovat kiinnostuneet kansainvälisyyskasvatuksesta. Oppilaat saavat tarvitsemaansa tukea ja opiskelijat voivat lukea opinnoissaan hyödyksi tekemänsä kerhotyön.

Juha Ojanen, Opetushallitus

Kansainvälisyys on asennekysymys. Raha on joskus este, mutta virtuaalimaailman kautta pääsee jo pitkälle.

Maahanmuuttajat ja elinkeinoelämän muutokset tuovat kansainvälisyyttä kouluihin

Lappeenrannan koulutoimessa kansainvälisyys näkyy monin tavoin. Kasvatus- ja opetustoimenjohtaja **Tuija Willberg** mainitsee ystävyyskouluvierailut sekä maahanmuuttajien integroinnin kouluihin konkreettisina kansainvälisyyden muotoina.

– Maahanmuuttajien läsnäolo näkyy meillä varhaiskasvatuksesta lukioon, he tuovat opetukseen oman kansainvälisen tuulahduksensa. Lappeenrannassa on meneillään monia eri kehittämishankkeita maahanmuuttajaopetukseen liittyen. Perusopetuksen puolella valmistui hiljattain uusi monikulttuurisuuskasvatuksen ja maahanmuuttajaopetuksen kehittämissuunnitelma, varhaiskasvatuksessa on meneillään kotouttamishankkeita, Willberg kertoo.

Kaupungissa on paljon maahanmuuttajia venäjänkielisistä maista. – Venäjä on yksi strateginen painopisteemme kansainvälisessä yhteistyössä. Lappeenrannassa toimii yksityinen suomalais-venäläinen koulu, joka myös tarjoaa maahanmuuttajaopetusta ja kulttuurin opetusta. Vireillä on lisäksi yksityisen suomalais-venäläisen päiväkodin perustaminen. Varsinaista vieraskielistä esiopetusta meillä ei tällä hetkellä ole, mutta kevyempiä ”suihkutuksia” on englanniksi yhdessä päiväkodissa. Päiväkodeissa on myös järjestetty venäjänkielisiä tuokioita.

Kansainvälisyys tukee elinkeinoelämän tarpeita

Lappeenrannassa ja Imatralla toimii yhteinen kansainvälinen IB-lukio. – Meille oli tärkeää tarjota alueen yrityksissä työskentelevien ulkomaalaisten perheiden lapsille mahdollisuus lukio-opintoihin. Kun yhdistimme kahden kaupungin lukioiden opettajavoimat, saimme riittävän ja ammattitaitoisen henkilöstön opetusta antamaan.

Elinkeinoelämän tarpeita on pyritty huomioimaan alueella muutenkin: – Lappeenrannan kouluissa on monipuolinen kieliohjelma, ja kannustamme oppilaita kielivalintoihin. Etelä-Karjalan lukioissa on mahdollisuus valita metsäteollisuuslinja. Sen opiskelijat työllistyvät kesätöihin paikallisiin metsäteollisuuden yritysisiin, joissa he saavat tuntumaa myös yritysten kansainvälisyyteen.

– Muillakin kouluillamme on lukuisia kansainvälisiä projekteja, esimerkiksi leirikouluja tai luokkaretkiä eri maihin. Tavoitteena on ollut, että Lappeenrannassa jokaisella oppilaalla on peruskoulun aikana ainakin yksi oma kansainvälinen kontakti. Kuntamme on myös vahvasti mukana Comenius-hankkeissa. Pohjoismaiset yhteistyöverkostot toimivat aktiivisesti: meillä on ystävyyskunnat Norjassa, Ruotsissa ja Tanskassa ja näihin vakiintuneet yhteydet.

– Uusien kansainvälisten kontaktien luominen vaatii matkustamista ja vie aikaa, mutta sen jälkeen yhteydenpito on helpompaa ja hoituu myös sähköpostein. Tavoitteena on luoda pysyvät koulujen väliset kontaktit, jotka säilyvät, vaikka henkilöstö vaihtuisikin. Yhteistyöhankkeet vaativat paljon työtä, mutta antavat myös paljon. Pyrimme jakamaan työmäärää niin, että hankkeiden vetovastuu vaihtelee ja että työtä jaetaan useamman ihmisen kesken.

Resurssit turvattava toiminnan suunnitteluvaiheessa

Tuija Willberg korostaa kansainvälisen toiminnan strategista suunnittelua ja sitä, että kansainvälinen toiminta näkyy kunnan strategiassa. Myös resurssintikysymyksiin pitäisi puuttua strategiaa tehdessä, että toiminnan jatkuvuus pystytään turvaamaan.

Resurssit ovat luonnollisesti haaste: – Kansainvälinen toiminta vaatii myös rahallista panostusta, mutta panostus on ilman muuta sen väärti. Opetushallituksen rahoitus on ollut Lappeenrannalle tärkeää, mutta sen määrä on viime vuosina valitettavasti vähentynyt.

Kansainvälinen toiminta on antanut Willbergille paljon tukea omaan työhön. – Keskustelu ulkomaisten kumppanien kanssa auttaa näkemään oman toiminnan selkeämmin. Asiat näkee laajemmasta perspektiivistä, ja vertailu omaan arkeen on mielenkiintoista.

Entä miten uusi kunnanvaltuutettu voisi perehtyä koulujen kansainväliseen toimintaan? – Helpoin tapa on aloittaa oman kunnan maahanmuuttajista. Kannattaa mennä tutustumaan varhaiskasvatukseen ja perusopetukseen paikan päällä, Willberg rohkaisee.

Tiiu Bräutigam, Opetushallitus

Helpoin tapa on aloittaa oman kunnan maahanmuuttajista. Kannattaa mennä tutustumaan varhaiskasvatukseen ja perusopetukseen paikan päällä.

Kansainväliset opintovierailut tukevat koulutoimen johdon työtä

Salon kaupungin koulutoimenjohtaja, kouluneuvos **Hannu Arve** uskoo, että koulujen kansainvälinen toiminta tulee koko ajan tärkeämmäksi. Kansainvälisyyteen liittyviä tietoja ja taitoja tarvitaan ja vaaditaan yhä useammin. Arve pohjaa näkemyksensä pitkään kokemukseen kouluhallinnosta.

– Maailma antaa paljon enemmän, kun näkee, miten asioita hoidetaan toisissa kulttuureissa. Myös kielitaidon merkitys on lisääntynyt entisestään, hän uskoo.

Minusta on tärkeää, että kunnissa olisi opetuspuolella oman kansainvälisten asioiden koordinaattori.

Arve on osallistunut kaksi kertaa EU:n Opintovierailu-ohjelmaan: vuonna 2003 hän oli Lissabonissa yhdessä 14 eri maan edustajan kanssa keskustelemassa opetussuunnitelmien kehittämistä. Syksyllä 2006 Arve osallistui

Portugalin Azorien saarilla seminaariin, jossa pohdittiin koulutoimen järjestämistä saaristo-olosuhteissa.

– Saaristo-olosuhteet ovat meillä ajankohtaisia etenkin vuoden vaihteessa voimaan tulevan kymmenen kunnan kuntaliitoksen jälkeen, hän pohtii.

Kaiken kaikkiaan Arve on kokenut kansainvälisen toiminnan antoisaksi ja mielenkiintoiseksi. Hän kokee hyötynensä etenkin siitä, että on päässyt vaihtamaan kokemuksia muiden maiden koululaitosten edustajien kanssa.

– Eniten olen ehkä saanut virikkeitä Britannian varhaiskasvatusmallista – heillä on esiopetukseen mennään jo nelivuotiaina. Olen tuonut muualta Euroopasta vaikutteita myös koulurakentamiseen. Esimerkiksi Salon uuden lukion ilmeessä se näkyy konkreettisesti.

Koulujen arki on kansainvälistä ja pohjautuu strategiaan

Salossa kansainvälisyys näkyy myös koulujen arjessa. Kaupungissa on paljon ulkomaalaistaustaisia oppilaita. Salon kaupungin ystävyyskuntatoiminta ulottuu kahdeksaan maahan. Vierailuja tehdään usein ja molempiin suuntiin. Lisäksi kaupungissa on ollut useita koulujen Comenius-hankkeita.

– Uskon, että myös omien kansainvälisten kokemuksieni kautta on kuntaamme tullut lisää kansainvälisiä hankkeita ja omat opintovierailuni ovat rohkaissheet muita lähtemään.

Ajankohtaisena haasteena Arve näkee kansainvälisten hankkeiden sitomisen mukaan koulujen normaaliin toimintaan.

– Koska tällä hetkellä on paljon erilaisia rahoituskanavia kansainvälisen toiminnan tukemiseksi, eivät opettajat tunne kaikkia käytäntöjä kovin hyvin. Siksi minusta on tärkeää, että kunnissa olisi opetuspuolella oman kansainvälisten asioiden koordinaattori.

Arve ei kuitenkaan usko, että hankkeiden arvoa voi mitata suhteessa niihin satsattuun rahasummaan.

– Uskon, että hankkeen hyöty on suhteessa sen suunniteluun. Eli hyvä hanke on hyvin ja perusteellisesti suunniteltu. Siten siitä saadaan myös suurin hyöty kunnassa.

Hyvä hanke on hyvin ja perusteellisesti suunniteltu. Siten siitä saadaan myös suurin hyöty kunnassa.

Salossa on joitakin vuosia sitten laadittu kansainvälisyysstrategia. Arve korostaa, että kansainvälinen toiminta koulupuolella vaatii jatkuvaa suunnittelua ja strategiaa täytyy päivittää vähintään kolmen vuoden välein.

– Kun strategia on olemassa, voivat koulut siihen nojaten hakea tukea kunnalta ja silloin kunnan on myös helpompi lähteä tukemaan hankkeita.

Kunnan rahoitusta tarvitaan usein kansainvälisten hankkeiden omarahoitusosuuteen, vaikka tukea hankkeelle haettaisiin muualta.

Pilvi Isotalus, CIMO

Opintovierailut koulutuksen asiantuntijoille

Osa EU:n Elinikäisen oppimisen ohjelman (LLP) poikittaisohjelmaa

Opintovierailujen myötä koulutusalan asiantuntijoilla on mahdollisuus saada korkealaatuista ja ajan tasalla olevaa tietoa yleissivistävän ja ammatillisen koulutuksen tilanteesta Euroopassa. Tavoitteena on antaa osallistujille mahdollisuus arvioida ja kehittää työtään muiden maiden koulutusjärjestelmistä ja uudistuksista saatujen kokemusten perusteella. Lisäksi ohjelmalla pyritään edistämään koulutuksen laadun ympärillä käytävää keskustelua.

Opintovierailuja järjestetään kaikissa ohjelmaan osallistuvissa maissa ja ne kestävät 3–5 päivää. Vierailulle valitaan 10–15 henkilöä eri maista. Ryhmässä osallistujat saavat tilaisuuden verkostoitua ja luoda kontakteja, joita he voivat hyödyntää esimerkiksi uusien hankkeiden toteuttamisessa. Vuosittain julkaistaan vierailukatalogi, johon on koottu kuvaukset kaikista järjestettävistä vierailuista teemoittain. Hakuaika vierailuille on kerran vuodessa.

Opintovierailut-ohjelma on tarkoitettu mm. paikallisten, alueellisten ja kansallisten viranomaisten edustajille, koulujen ja oppilaitosten rehtoreille, koulutusalojohtajille, opettajien kouluttajille, opinto-ohjaajille, koulutuspalveluiden ja työvoimatoimistojen edustajille, henkilöstöpäälliköille, yritysten koulutusjohtajille, kauppakamarien ja teollisuuden edustajille, työnantajajärjestöjen ja ammattiliittojen edustajille sekä tutkijoille.

Lisätietoja ja hakuajat: www.cimo.fi/opintovierailut, studyvisits@cimo.fi

Tytti Voutilainen, CIMO

Koulun johto kansainvälistäjinä

Luvussa rehtorit, jotka ovat panostaneet koulunsa kansainvälisyyteen, kertovat kokemuksistaan. Toiminnasta on saatu tukea ammatilliseen osaamiseen ja verkottumiseen, opetuksen monipuolistamiseen sekä toiminnan pohjana oleviin arvokeskusteluihin.

Arvokeskustelusta liikkeelle kohti kansainvälisyyttä

– Kansainväliset projektit jäävät aina voiton puolelle, vaikka ne lisäävätkin ajoittain rehtorin kiireitä. Hyöty ei ole laadultaan pelkästään ammatillista, vaan tunnen, että etenkin Venäjän Karjalassa ja Tansaniassa olen oppinut ihmisenä olemisesta jotain sellaista, joka muuten olisi jäänyt kokematta. Omaan työhöni olen saanut uusia näkökulmia vierailuilta eri maiden yhteistyökouluihin, kiittää Vaasan Länsimetsän koulun rehtori **Matti Autio**.

Autio näkee kansainvälisen toiminnan tärkeäksi osaksi koulumaailmaa.

– Ihmiset liikkuvat maasta toiseen huomattavasti enemmän kuin esimer-

Matkustaminen on lisääntynyt, kouluissa on eri puolilta maailmaa tulleita oppilaita ja media ylittää rajat esteettömästi.

kiksi 40 vuotta sitten, jolloin itse olin koululainen. Matkustaminen on lisääntynyt, kouluissa on eri puolilta maailmaa tulleita oppilaita ja media ylittää rajat esteettömästi.

Kansainvälisyys näkyy vaasalaiskoulussa nimenomaan ystävyyskuntien välisenä verkostoitumisena. Länsimetsän koululle on syntynyt kontakteja Comenius-projektin kautta Englantiin ja Ruotsiin. Yhteistyötä on myös Viroon. Tuorein on yrittäjäyyskasvatukseen ja suomen ja karjalan kieliin keskittyvä yhteistyöhanke venäläisen ystävyyskunnan, Aunuksen, koulujen kanssa. Oman maanosan ulkopuolelle suuntautuvaa yhteistyötä koululla on Morogoroon Tansaniaan.

Aution mukaan kansainvälisestä yhteistyöstä on hyötyä myös opettajille. Kansainväliset kokemukset avartavat käsitystä opettajuudesta, kun pääsee näkemään, miten muualla toimitaan.

– Oppilaatkin hyötyvät ulkomaille suuntautuvasta yhteistyöstä, vaikka etäisyydet asettavat rajoituksia etenkin alakouluikäisten matkustamiselle. Ko-

kemukset jaetaan kirjeitse, sähköpostin, videoiden, kotisivujen, kuvien yms. avulla. Ne tavoittavat suuren joukon, rehtori miettii.

– Se, että joku ajattelee meitä jossakin ja me ajattelemme täällä kaukaisia ystäviämme, on vaikeasti rahaksi muutettavissa, mutta kokemuksesta tiedän, että se on todella arvokasta.

Aution mielestä kuntien kannattaa ottaa kansainvälisyys huomioon sivistystoimen rahoituksessa. Se olisi todellinen signaali siitä, että kunta arvostaa aidosti kansainvälisyyttä ja on myös valmis investoimaan siihen.

Omassa koulussa pitäisi Aution mielestä lähteä liikkeelle arvokeskustelusta. – On hyvä, jos koko henkilökunta on mukana – jos ei muuten, niin ainakin tukemassa positii-visella asenteella, hän huomauttaa. Koululla pitäisi olla kansainvälistä projektia varten työryhmä ja sille nimetty vetäjä, mieluiten joku muu kuin rehtori. Rehtorin pitää olla selvillä hankkeen kulusta ja olla mukana tukemassa ja kannustamassa. Jos koululla on koordinoivan koulun vastuu, on tärkeää paimentaa kokonaisuutta ja muistutella määräajoista. Aikataulutus on onnistumisen kannalta tärkeä juttu: kun sovitut asiat tehdään ajallaan, niin projektista koituu kaikille iloa ja hyötyä.

**Rahoitus on todellinen signaali
– arvokeskustelusta liikkeelle.**

Pilvi Isotalus, CIMO

Kiinnostuuko valtuutettu koulujen kansainvälisyydestä?

Keravan kuntavaltuutettu ja keravalaisen Kalevan koulun rehtori **Hannu Salminen** (kok) arvioi, ettei kansainvälinen toiminta näy välttämättä mitenkään rivivaltuutetun työssä. Salminen kuitenkin pohtii, että kansainvälisyyden tulisi nykyisin näkyä enemmän myös päättäjätasolla.

Keravalla on kv-koordinaattori, mutta kansainvälisyys on koulukohtaista.

Nuorisovaltuuston puolella ja ystävyyskuntatoiminnassa mukana olevien työssä kansainvälinen toiminta näkyy, mutta esimerkiksi koulujen kansainväliset hankkeet hoidetaan kouluissa, eivätkä ne ulotu valtuustotasolle, hän arvioi.

Entä miten kuntavaltuutetun tulisi toimia, jos hän haluaa mukaan kansainväliseen toimintaan? Salminen kehottaa olemaan kiinnostunut.

– Se lähtee omasta halusta. Pitää olla kiinnostunut ja ottaa itse selvää, niin uteliaisuus palkitaan.

Salmiselle itselleen esimerkiksi koulujen kansainvälistä toimintaa tukevat tahot ovat tuttuja, koska hän työskentelee myös rehtorina ja on ollut mukana Suomen rehtoreiden toiminnassa.

Salminen pohtii, että kansainvälisyyden pitäisi mennä läpi koko kaupungin strategian. Keravalla on kansainvälisten asioiden koordinaattorin virka, mutta hänelle ei ole osoitettu rahaa varsinaisen toiminnan toteuttamiseen tai tukemiseen.

Keravan kansainvälisyys näkyy koulu- ja opettajakohtaisesti. Jos koululla ei ole ystävyyskuntatoimintaa tai maahanmuuttajaoppilaita, ei kansainvälisyys välttämättä näy opetuksessa kovin vahvasti.

Kansainvälisistä yhteistyösuhteista on ollut käytännön hyötyä Keravalle. Koulujen lähiliikuntapaikkoihin saatiin esimerkki Norjasta ja nyt toiminta on saanut Keravalla paljon huomiota ja kehuja. Oppia on haettu myös Tanskassa toteutetusta kuntaliitoksesta.

– Kansainvälisen toiminnan edut näkyvät jo ihan siinä, miten kukin ajattelee koulunkäyntiä. Se vahvistaa tunnetta, että teemme täällä oikeita asioita. Lisäksi kansainvälisen toiminnan kautta saa hyviä ystäviä ja hyödyllisiä verkostoja.

Pilvi Isotalus, CIMO

Yrittäjyyskasvatus on kansainvälisyyskasvatusta – kuopiolaisilla harjoitusyritys intialaisen koulun kanssa

Kuopion klassillisessa lukiossa kansainvälisellä yhteistyöllä on monivuotiset perinteet. Lukio osallistui vuosina 2005–2007 kolmevuotiseen Comenius-hankkeeseen, joka keskittyi erityisesti opettajavaihtoon. Sitäkin ennen koululla oli ollut ystävyyskoulutoimintaa. Comenius-projektin myötä luotiin kontakteja, jotka ovat nyt synnyttämässä yhteistyötä Englannin ja Intian kanssa.

– Comenius-hankkeen myötä tutustuimme intialaiseen liikemieheen Amar Dhulliin, joka on rakentanut koulun Rohtakin kaupunkiin Delhin lähistölle, kertoo Kuopion klassillisen lukion rehtori Jukka Sormunen.

– Yhteistyö on johtamassa vielä tänä syksynä yhteiseen yrittäjyyskasvatus- ja ilmaisutaitohankkeeseen Englannin Bristolissa sijaitsevan Sport Collegen sekä Rohtakin lukion välillä, hän iloitsee.

Osana hanketta Kuopion klassillinen lukio on perustanut oman osuuskunnan – YTY-Finlandin – jonka osakkaina on koulun opiskelijoita. Nuoret vastaavat yrityksessä mm. toimitusjohtajan, markkinointipäällikön sekä vientipäällikön tehtävistä. Vastaavat yritykset perustetaan Englannin ja Intian kumppanuuskouluihin.

Marraskuussa 2008 nuoret lähtevät Intiaan, jossa neuvotellaan tuotteista, joita kuopiolaisten osuuskunta alkaa tuoda Suomeen. Vastaavasti Suomesta viedään aikanaan tuotteita Intiaan ja Englantiin. Vielä ei ole päätetty, mitä tuotteet ovat, mutta edessä odottaa ainakin käynti Jaipurin basaareissa. Nuoret oppivat alusta alkaen, miten yrityksessä ostetaan tavaraa, miten sitä tuodaan maahan ja miten tuote markkinoidaan verkkokaupassa. Osuuskunnan luomiseen kuuluu verkkokaupan perustaminen.

– Hankkeemme on käynnistetty Opetushallituksen kansainvälisyysavustuksella, mutta tarkoitus on saada liiketoiminta pyörimään siten, että osuuskunta alkaisi rahoittaa itse omaa toimintaansa tulevaisuudessa. Hanketta jatketaan ainakin vuoteen 2010, kertoo Sormunen.

Hanke sijoittuu luontevasti myös Kuopion kaupungin ja elinkeinoelämän strategioihin. Kuntapäätäjien tulisi toimia ennakkoluulottomasti koulujen ja oppilaitosten kanssa.

Edellytyksenä osuuskuntatoimintaan osallistumiselle on, että opiskelija on suorittanut

yhteiskuntaopin peruskurssin. Käytännössä toiminnan aloittavat 2. vuosikurs-
sin opiskelijat. Sormunen kaavailee, että osuuskunnassa voisi toimia lukion
jälkeenkin, esimerkiksi lukiosta kauppa- ja korkeakouluun siirtyvät opiskelijat.

– Nuorilla olisi tällöin jo valmiita kontakteja Intiaan, jossa toiminen vaatii
valmiita verkostoja ja tuttavuuksia.

Klassillisen lukion hanke sijoittuu Sormusen mukaan luontevasti myös Kuo-
pion kaupungin ja elinkeinoelämän strategioihin. Hän kannustaa muitakin
kuntapäätäjiä ennakkoluulottomaan toimintaan koulujen ja oppilaitosten
kanssa. Yrittäjyyskasvatus ja kansainvälisyyskasvatus sopivat erinomaisesti
yhteen.

– Päätäjien tulisi jalkautua enemmän oppilaitoksiin ja keskustella niiden
kanssa yhteistyön mahdollisuuksista. Elinkeinoelämän ja päätäjien olisi
ylipäätään keskusteltava enemmän yhdessä.

Sormunen muistuttaa, että kansainvälisessä
toiminnassa tarvitaan aina joustavuutta – sen
on jo kokemus opettanut. ”Maassa maan
tavalla” on lause, joka pitää paikkaansa ainakin Intian kohdalla.

– Opettajat ja oppilaat ovat lähteneet innostuneesti mukaan. Opettajille kyse
on ollut myös ammatillisesta kehittymisestä.

Lisätietoja Kuopion klassillisen lukion Intia-hankkeesta:

http://www.peda.net/veraja/kuopio/klaslukio/international/rohtak_bristol

Juha Ojanen, Opetushallitus

**Yrittäjyyskasvatus ja kansainvälisyys-
kasvatus sopivat erinomaisesti yhteen.**

Kuvaajat: Antero Aaltonen,
Mikko Lehtimäki,
Hannu Piirainen

Ulkoasu: Bitdesign

ISBN 978-952-13-3893-9 (nid.)

ISBN 978-952-13-3894-6 (pdf)

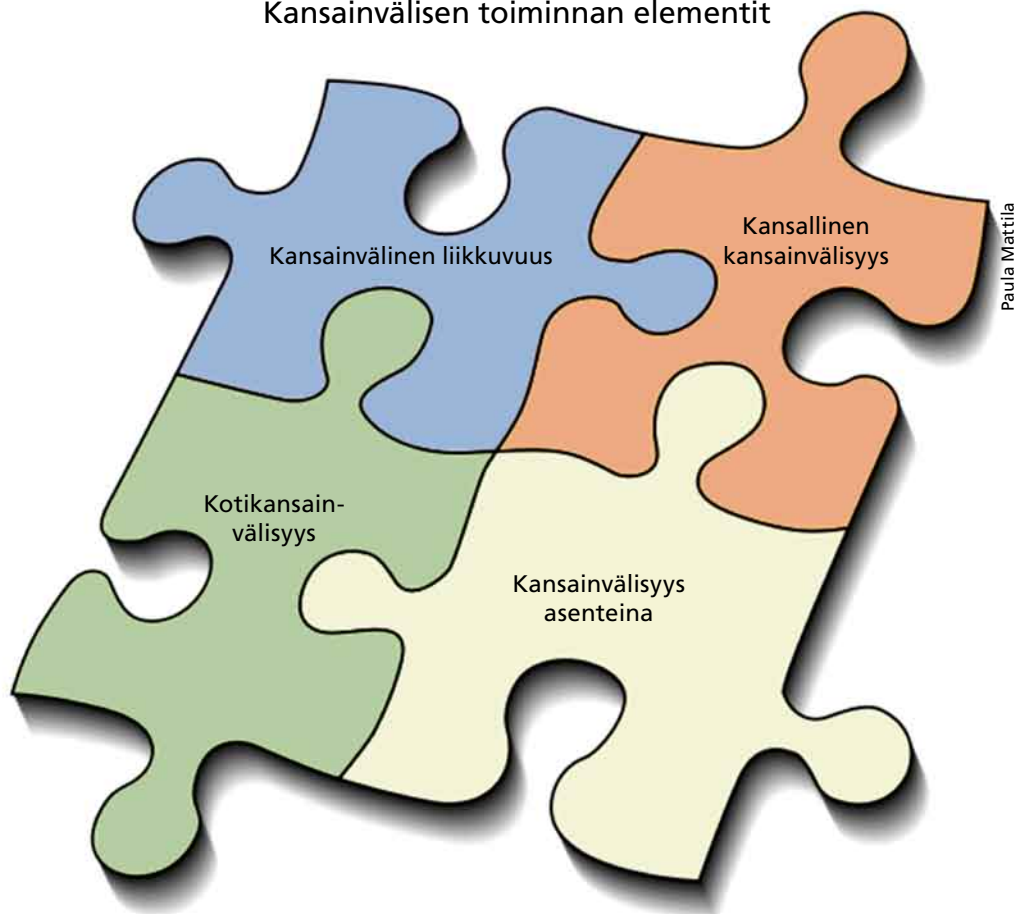
Painopaikka: Edita Prima Oy 2008

441 002

Työryhmä: Tiiu Bräutigam,
Pilvi Isotalus, Riitta Lampola,
Mikko Nupponen, Paula Mattila,
Juha Ojanen, Nina Rekola ja
Tytti Voutilainen

Kansainvälisen toiminnan elementit

Lisätietoa kansainvälisen toiminnan rahoituksesta:
Osaanko, uskallanko? Totta kai! www.oph.fi/julkaisut
www.cimo.fi -> julkaisut ja tilastot

Opetushallitus
PL 380, 00531 Helsinki
puh. 040 348 7555

Kansainvälisen henkilövaihdon keskus CIMO
PL 343, 00531 Helsinki
puh. 0207 868 500